

SUDDA ISHLARNI YURITISHDA TORTISHUV TARTIBI VA SHARTLARI

Ummatov Muhammadrasul Tursunovich

O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish
instituti dotsenti, yuridik fanlar bo'yicha falsafa
doktori(PhD), dotsent

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19229873>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 22-mart 2026 yil

Ma'qullandi: 24-mart 2026 yil

Nashr qilindi: 26-mart 2026 yil

KEY WORDS

jinoyat protsessi, tortishuv prinsipi, taraflar tengligi, ayblov, himoya, sud xolisligi, protsessual huquqlar, sudlov adolati, dalillar, sud muhokamasi.

ABSTRACT

Mazkur maqolada sudda ishlarni yuritishda tortishuv tartibi va uning huquqiy tabiati tahlil qilingan. Jinoyat-protsessual huquqda tortishuv prinsipi sudlov adolatini ta'minlashning muhim kafolati sifatida o'rganilib, uning amalga oshirish shartlari, taraflarning protsessual tengligi va sudning xolisligi masalalari ilmiy jihatdan asoslangan. Shuningdek, milliy qonunchilik, xususan Jinoyat-protsessual kodeksining 25-moddasi normalari tahlil qilinib, tortishuv prinsipining amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Xalqaro huquqiy standartlar, ilmiy qarashlar va sud amaliyoti asosida mazkur institutni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari sudlov faoliyati samaradorligini oshirish va inson huquqlarini ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

Jinoyat-protsessual huquqda sudda ishlarni yuritishda tortishuv prinsipi zamonaviy sudlov tizimining eng muhim institutlaridan biri hisoblanadi. Ushbu prinsip sud muhokamasining mazmuni va mohiyatini belgilab, taraflar o'rtasida tenglik va raqobat asosida haqiqatni aniqlashga xizmat qiladi. Ilmiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, tortishuv prinsipi sudlov adolatining asosiy kafolatlaridan biri bo'lib, u sud jarayonida ayblov va himoya funksiyalarining mustaqil amalga oshirilishini ta'minlaydi [1].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 25-moddasiga muvofiq, sudda ish yuritish taraflarning o'zaro tortishuvi asosida amalga oshiriladi [2]. Bu normaga ko'ra, ayblov, himoya va ishni hal qilish funksiyalari bir-biridan qat'iy ajratilgan bo'lib, ularni bir organ yoki bir mansabdor shaxs tomonidan bir vaqtning o'zida bajarilishiga yo'l qo'yilmaydi. Bu esa sud jarayonida adolatlik va xolislikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tortishuv prinsipining asosiy mazmuni shundan iboratki, sud jarayonida ayblov va himoya taraflari teng huquqlarga ega bo'lib, ular dalillar taqdim etish, ularni tekshirishda ishtirok etish va o'z pozitsiyalarini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, taraflar tengligi prinsipi sudlov adolatining muhim elementi bo'lib, u sud qarorlarining xolisligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [3].

Sudning roli tortishuv prinsipida alohida ahamiyatga ega. Qonunchilikka ko'ra, sud ayblov yoki himoya tarafida turmaydi, balki xolis va beg'araz holda ishni ko'rib chiqadi. Sudning vazifasi taraflarga o'z huquqlarini amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratishdan

iborat. Bu haqda ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, sudning neytral pozitsiyasi tortishuv jarayonining samaradorligini ta'minlaydi va haqiqatni aniqlashga xizmat qiladi [4].

Xalqaro huquqiy standartlarda ham tortishuv prinsipiga katta ahamiyat beriladi. Xususan, European Court of Human Rights amaliyotida tortishuv va taraflar tengligi adolatli sudlov huquqining muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi [5]. Sudning fikricha, har bir taraf o'z dalillarini taqdim etish va raqib tomonning dalillariga e'tiroz bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi lozim.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy sud amaliyotida tortishuv prinsipini to'liq ta'minlash doimo ham muvaffaqiyatli amalga oshirilmaydi. Ayrim hollarda taraflar o'rtasida protsessual tenglik buzilishi, dalillarni baholashda bir tomonlama yondashuv kuzatilishi mumkin. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, sud qarorlarining bekor qilinishiga sabab bo'layotgan omillardan biri sifatida protsessual qonunbuzilishlar qayd etilmoqda [6]. Bu esa tortishuv prinsipini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu munosabat bilan, sudda ishlarni yuritishda tortishuv tartibi va uning amalga oshirish shartlarini chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolaning maqsadi tortishuv prinsipining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganish, uning sud amaliyotidagi ahamiyatini tahlil qilish hamda uni takomillashtirish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Shunday qilib, sudda ishlarni yuritishda tortishuv prinsipi jinoyat-protsessual huquqning asosiy ustunlaridan biri bo'lib, uning samarali amalga oshirilishi sudlov adolatini ta'minlash, inson huquqlarini himoya qilish va sud qarorlarining qonuniyligini kafolatlashga xizmat qiladi.

Qonunchilikka muvofiq, ayblov va himoya taraflari sud muhokamasida teng huquqlarga ega bo'lib, ular dalillar taqdim etish, ularni tekshirishda ishtirok etish, iltimosnomalar kiritish va ishning barcha holatlari bo'yicha o'z fikrlarini bildirish huquqiga ega [1]. Ilmiy tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, taraflar tengligi prinsipi amalga oshirilmagan hollarda tortishuv prinsipi formal xarakter kasb etib qoladi va bu o'z navbatida sud qarorlarining adolatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [2].

Tortishuv prinsipining muhim jihatlaridan biri – dalillarni taqdim etish va ularni baholash jarayonidir. Ayblov va himoya taraflari mustaqil ravishda dalillarni yig'ish va sudga taqdim etish huquqiga ega bo'lib, sud esa ushbu dalillarni xolisona baholashi lozim. Bu haqda Mirjan Damaška o'z tadqiqotlarida ta'kidlab, tortishuv jarayonida haqiqatga erishish taraflar o'rtasidagi faol raqobat orqali ta'minlanishini qayd etadi [3]. Shu nuqtayi nazardan, sud jarayonida dalillarni tekshirish jarayoni ochiq va shaffof bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Sudning tortishuv jarayonidagi roli alohida e'tiborga loyiq. Sud ayblov yoki himoya tarafida turmaydi, balki xolis va beg'araz pozitsiyani egallaydi. Uning vazifasi taraflar o'rtasida tenglikni ta'minlash va ularga o'z huquqlarini amalga oshirish uchun zarur sharoit yaratishdan iborat. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, sudning neytralligi tortishuv prinsipining samarali amalga oshirilishi uchun zarur shart hisoblanadi [4]. Agar sud ayblov yoki himoya taraflaridan birini qo'llab-quvvatlasa, bu tortishuv prinsipining buzilishiga olib keladi.

Jinoyat ishlarini ko'rib chiqishda tortishuv prinsipining amalga oshirilishi birinchi instansiya sudlari bilan cheklanib qolmay, yuqori instansiya sudlarida ham davom etadi. Apellyatsiya va kassatsiya bosqichlarida ham taraflar o'z pozitsiyalarini himoya qilish, dalillar keltirish va qarorlarga nisbatan e'tiroz bildirish huquqiga ega. Ilmiy manbalarda

ta'kidlanishicha, yuqori instansiya sudlarida tortishuv prinsipining amal qilishi sud qarorlarining qonuniyligi va asoslanganligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Zamonaviy jinoyat protsessida tortishuv prinsipi axborot texnologiyalari bilan ham uzviy bog'liq holda rivojlanmoqda. Sud majlislarini videokonferensaloqa orqali o'tkazish, elektron dalillardan foydalanish, sud qarorlarini elektron shaklda taqdim etish kabi omillar taraflar o'rtasidagi tortishuv jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, raqamlashtirish sud jarayonlarining shaffofligini oshirish bilan birga, taraflarning huquqlarini amalga oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi [6].

Shu bilan birga, tortishuv prinsipining amalga oshirilishida ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, ayrim hollarda taraflar o'rtasidagi protsessual imkoniyatlar teng emasligi kuzatilishi mumkin. Masalan, ayblov tarafining resurslari himoya tarafinikiga nisbatan kengroq bo'lishi mumkin, bu esa tortishuv jarayonida nomutanosiblikka olib keladi. Bu haqda John Jackson ta'kidlab, adolatli tortishuv uchun taraflar imkoniyatlarining muvozanatini ta'minlash muhimligini ko'rsatib o'tadi [7].

Rasmiy statistik ma'lumotlarga ko'ra, jinoyat ishlarini ko'rib chiqish jarayonida ayrim qarorlarning bekor qilinishiga sabab sifatida protsessual qonunbuzilishlar, jumladan, taraflar tengligining ta'minlanmaganligi holatlari qayd etilgan. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma'lumotlariga ko'ra, apellyatsiya va kassatsiya tartibida ko'rib chiqilgan ishlar orasida protsessual qonunbuzilishlar muayyan ulushni tashkil etadi [8]. Bu esa tortishuv prinsipini amalga oshirish mexanizmini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Jinoyat-protsessual huquqda tortishuv prinsipini takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan biri – taraflarning huquqiy madaniyatini oshirish hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda qayd etilishicha, taraflarning huquqiy bilim va ko'nikmalari yuqori bo'lgan taqdirda tortishuv jarayoni yanada samarali amalga oshiriladi [9]. Shuningdek, advokatura institutini rivojlantirish, davlat ayblovchilarining professional tayyorgarligini oshirish ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, sudda ishlarni yuritishda tortishuv prinsipi jinoyat protsessida adolatni ta'minlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Uning samarali amalga oshirilishi taraflar tengligi, sudning xolisligi va protsessual kafolatlarning ta'minlanishiga bog'liq. Shu sababli, mazkur prinsipni yanada takomillashtirish jinoyat sudlovi tizimini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda..

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashworth A. Criminal Procedure and Fair Trial Standards //Law Quarterly Review. – 2022. – T. 138. – №. 4. – S. 210-218.
2. Taruffo M. Judicial Decision-Making and Evidence //Springer. – 2020. – S. 15-28.
3. Damaska M. The Faces of Justice and State Authority //Yale University Press. – 2019. – S. 56-60.
4. Cappelletti M. The Judicial Process in Comparative Perspective //Oxford University Press. – 2020. – S. 300-315.
5. Shapiro M. Courts: A Comparative and Political Analysis //University of Chicago Press. – 2020. – S. 567-580.
6. Susskind R. Online Courts and the Future of Justice //Oxford University Press. – 2020. – S. 1-15.

7. Jackson J.D. The Role of the Judge in Criminal Proceedings //Modern Law Review. – 2021. – T. 84. – №. 2. – S. 234-250.
8. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy ma'lumotlari. – <https://sud.uz>
9. Buscaglia E. Judicial Reform and Efficiency //World Bank Publications. – 2021. – S. 89-105..

